

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASI HUZURIDAGI  
TOSHKENT ISLOM UNIVERSITETI

“Islom tarixi va falsafasi” fakulteti

**“Zamonaviy islom” fanidan**  
5220400-“Dinshunoslik” yo’nalishi  
4-kurs talabasi

Karimova Maftunaning

# **“Misr hayotida islomning roli”**

mavzusidagi

## **KURS ISHI**

Ilmiy rahbar: Karimov J.

TOSHKENT-2014

## Reja:

### KIRISH.

### ASOSIY QISM.

#### I. bob. Misr – qadimgi tamaddun.

##### 1.1 Misrga islomning kirib kelishi.

##### 1.2 Misrda Usmonli Turkлар hokimiyati.

#### II. bob. Yangi tarix davrida Misr.

##### 2.1 Misr XVII – XVIII asrlarda.

##### 2.2 “Musulmon birodarlari tashkiloti” ta’siri.

### XULOSA.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

## Kirish.

Komil insonni tarbiyalash milliy mafkuraning asosiy g'oyasi va davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifani jtimoiy hayotga tatbiq etish davlat tashkilotlari, muassasalari va jamoat birlashmalarining doimiy diqqat markazida turadi. Zero, yosh avlod nafaqat bizning kelajagimiz, balki hozirgi dolzarb muammolarni hal etishda ilg'or g'oyalar bilan ishtirok etuvchidir.

Dunyoviy taraqqiyot yo'lini tanlagan O'zbekistonda dinning ijtimoiy ahamiyati qayta tiklandi. Prezidentimiz I.Karimov «Turkiston press» axborot agentligi muhbirining savollariga bergan javoblarida, jumladan shunday deyiladi: «Nega biz mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab.....ulug' ajdodlarimizning tabarruk nomlarini tiklashga kirishdik? Chunki bu buyuk insonlarning aziz nomlari, o'lmas merosi muqaddas dinimiz bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ularni bir-biridan ajratib bulmaydi. Biz dinimizni bu ulug' nomlarsiz, bu ulug' nomlarni esa dinimizsiz tasavvur qila olmaymiz»<sup>1</sup>. Diniy konfessiyalarning rasmiy faoliyati uchun barcha shart-sharoitlar yaratildi. Millatlar o'rtasida tinchlik, hamjihatlik va o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantirishda dinlarning imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda. Bu esa dinning yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash va dunyoqarashini shakllantirishdagi faol ishtiroki bilan bog'liq.

Dinimiz ma'naviyati rivojida ajdodlarimiz hissasi beqiyosligi, mamlakatimizda qurilgan qator ma'naviy obidalar ahamiyati jahon jamoatchiligi e'tirofiga sazovar bo'ldi va 2007-yil ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha islom tashkiloti - AYESKO (ISESCO) tomonidan Toshkent shahri "Islom madaniyati poytaxti" deb e'lon qilindi. Prezidentimiz I.A. Karimov bu voqeaga o'z munosabatini bildirib, "agarki tariximizga nazar tashlaydigan bo'lsak xoki-poklari O'zbekiston tuprog'ida yotgan ulug' ajdodlarimiz, ne-ne mutafakkir zotlar asrlar mobaynida dunyoviy va diniy ilmlar sahasida qanday buyuk kashfiyotlar yaratgan, buning uchun qancha zaxmat va mashaqqatlar chekkanini ko'ramiz. Bugun biz guvoh bo'lib turgan yuksak e'tirof, avvalo, ana shunday ajdodlarimizning

---

<sup>1</sup> «Oллоh qalbimiza, yuragimizda», «Islom ziyosi o'zbekim siymosida»-kitobidan.218-bet.

tabarruk nomlari va qoldirgan merosiga, o'zbek halqining islom madaniyati rivojiga qo'shgan beqiyos hissasiga berilgan munosib baho"<sup>2</sup>, deb aytishi ayni haqiqatdir.

Bugungi globallashuv sharoitida nafaqat yurtimizda balki, O'zbekiston mustahkam aloqalar o'rnatgan va yuksak tamaddunga ega Misr kabi davlatda din omili ta'siri va uning natijasini bilish, bugungi kunda yuzaga kelayotgan ko'plab dolzarb muammolardan birini yechishda tajriba vazifasini o'tashi mumkin. Shu sabali ham aynan ushbu kurs ishida Misr hayotida islom dining tutgan o'rni va tarixiy sivilizatsiya makonidagi o'zgarishlar haqida to'xtalmoqchiman.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng Misr Arab Respublikasi bilan mamlakatimiz orasida do'stona aloqalar yanada mustahkamlanib bormoqda. Yurtimiz dunyoga yuz tutgan bir paytda boshqa davlatlar qatori Misr Arab Respublikasi bilan ham diplomatik aloqalar o'rnatildi. Toshkentda Misr elchixonasi ochildi. 1995 yil 1 sentyabri – O'zbekiston mustaqilligining 4 yillik bayrami bilan bir vaqtda Qohirada O'zbekiston elchixonasining tantanali ochilish marosimi bo'ldi.

Toshkentda Misr elchixonasi qoshida Misr madaniyat markazi o'z faoliyatini davom ettirmoqda. Mamlakatimiz fuqarolari bu erda Misr madaniyati, tarixi, uning erishgan yutuqlari haqida o'zlarini qiziqtirgan ma'lumotlarni olishlari mumkin.

---

<sup>2</sup> «O'zbek halqining islom madaniyati rivojiga qo'shgan beqiyos hissasi ning yuksak e'tirofi», I. Karimovning «Turkiston press» nodavlat axborot agentligi muxbirigi bergan intervyusi. «Islom nuri» gazetasi 2007 yil 16 mart.

Tarixdan ma'lumki Misr davlatchilikka asos solingan ilk mamlakatdir. Misrda bundan 5000 yil avval Misrda davlatchilikka asos solingan. Misr o'z tarixi davomida juda ko'p urishlar, sulolar almashinuvi, davlatlar bosqini va qo'zg'alonlarga guvoh bo'lgan. Mana shu gapimizning isboti sifatida Misrning bizning mavzuimizgacha bo'lgan davrini qisqacha ko'rib chiqsak.

Misrning qulay geografik joylashuvi va boy tabiiy sharoiti qadimdan boshlab kishilarni o'ziga jalb qilib kelgan. Mana shu holatlar keyinchalik biz ko'rib chiqadigan mavzuda, yani "Misr Usmonlilar imperiyasi tarkibida" mavzusida ham o'z aksini topadi. Faqatgina bu davrga kelib Misrga g'arb davlatlari qiziq boshlaydilar.

Misrda ilk odamlar arxelog D.D. Klarkning ma'lumotiga ko'ra 80 – 90 ming yil oldin kelib joylashganlar. Olimlar bundan tashqari 25 – 30 ming yil avval Fayum voxasida ham odamlar yashaganliklarini aniqlashgan. Bu voxadan o'sha davrga tegishli juda ko'plab ashyoviy dalillar topilgan. Milloddan avvalgi VI – V mingyilliklarda aholi soni ortib, ilk qishloqlar paydo bo'la boshlagan.

Misrni 640 yili arab harbiy qo'mondoni Amr ibn al – As egallaydi. Shu davrdan boshlab Misrda Islom dini keng yoyila boshlaydi va Misr Arab xalifaligi tarkibiga qo'shiladi. Kelgusida Misrda – Ummaviylar, Abbosiylar, Ixshidlar, Fotimiylar, Ayubiylar, 1250 yildan boshlab mamlyuklar hukmronlik qilishadi. Faqatgina bu davrlarda Misrning avvalgi poytaxtlari o'z ahamiyatini yo'qotib 969 yilda asos solingan Qohira shahri markazga aylanadi. Mana shu mamlyuklar hukmronligini oxiri va Misrni usmonlilar tomonidan zabt etilishi bilan bizning mavzuimiz boshlanadi.

### Misrni Usmonlilar tomonidan zabt etilishi

XVI asrda arab davlatlarining ko'pchiligi turklar tomonidan zabt etilib, Usmonlilar imperiyasi tarkibiga qo'shib olingan edi. Ulardan birinchilardan bo'lib o'z mustaqilligini, siyosiy hokimiyatini Misr yo'qotdi. Bu davrda Misr mamlyuklar hukmronligi ostida edi. *Mamlyuklar* ("erkin bo'lmaganlar", "qullar") – asir tushganlar va qul qilib sotib olinib, sulton armiyasining asosiy qismini tashkil etgan asosiy kuch hisoblangan. Mamlyuklar o'rta asrlarda maxsus harbiy harakatlar uchun yetishtirilgan oq tanli qullar. Mamlyuk qo'shinlari otryadlari Ayubiylar sulolasi asoschisi – Saloxiddin davridayoq mavjud bo'lgan. 1244 yili sulton Baybars boshchiligida mamlyuk qo'shinlari salbchilarga qarshi bir necha harakatlar olib borib, Suriya va Falastindagi bir nechta shaharlarni egallaydi. 1260 yilda esa mamlyuklar Ayn – Jaludagi jangda Falastinda mo'g'illarni mag'lubiyatga uchratadilar.

1250 yili mamlyuklar Ayubiylarni taxtdan ag'darib sultonlar sulololasiga asos soladilar va Misrni 1516 – 1517 yilga qadar yani usmonlilar imperiyasi egallagunga qadar boshqaradilar. Ularning asosini turkiylar tashkil qilgan. Ular o'z qudratiga ega bo'lgan harbiy – feodal tabaqa edi. Ular keyinchalik kuchayib borganlari sari mustaqil kuchga ega bo'lib hokimiyat tepasiga ham keldilar. Mamlyuk otryadlari boshliqlari *beylar* deb atalganlar, ularni ustidan *sulton* turgan, sulton Qohiradan turib davlatni boshqargan. Mamlyuk sulton lari yoki beylarning qonuniy valiahdlari bo'lmagan, shuning uchun ham ularning farzandlari davlat boshlig'i bo'la olmaganlar. Davlat boshlig'i etib eng iqtidorli qo'shin qo'mondonlari tayinlanganlar. Mamlyuklar mamlakatida hukumat otadan bolaga emas, harbiy qo'mondonlarga o'tgan. Mamlyuklar sulolasi uzoqqa cho'zilmagan, sabab boshqa mamlyuk sultoni boshqacha siyosat olib borgan. Ma'lumotlarga ko'ra ularning soni 9 mingdan 12 mingacha (ba'zi malumotlarda 24 ming nafar) bo'lgan.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> "История востока I 1998г. Москва Высшая школа 37 с.

Mamlyuklar davri o'z navbatida ikkiga bo'linadi "Turk mamlyuklar" – baxriylar (1250 – 1382 y.) va "Cherkes mamlyuklar" – burjiylar (1382 – 1517 y). Bu haqida turk olimi Zakoi Ko'nrpa quydagi so'zlarni aytib o'tgan: "Turk mamlyukalari saltanatlarini qurmoqlik uchun cherkeslardan muhofiz (qo'riqchi) askarlar olgan edilar. Mana shu muhofiz cherkes askarlari Turk Mamlyuk saltanatini yiqitdi. Cherkesa mamlyuk idorasini qurdi. Usmonoilar bilan Cherkes mamlukalarining orasi Fotih zamonida Xijoz suv yo'larining tamiri ishidan ochildi. Boyazid Ikkinchi zamonida qonli muhorabalarga sabab bo'ldi. U payt Misr sultonlari Islom dunyosiga ham hokim edi. Mamlyuklar orasida Yevropalik ko'ngillilar ham bo'lganlar. Misrlik arablar hech qachon mamlyuk bo'la olmaganlar". Mamlyuklarning eng ko'zga ko'ringan sultonlari – Oybek, Baybars, Kalaun, Barsbey, Gurilar bo'lganlar.

1382 yili amir Barkuk (1382 – 1399) hukumatni egallab, yuqori lavozimlarni cherkeslarga bera boshlaydi, shu tariqa 1382 yildan 1517 yilga qadar Misrni cherkes mamlyuklari boshqaradilar.

Mamlyuklarning hukmronligi dehqonlar va baddaviylarni qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishda, asosan sug'oriladigan yerlarda ularni mehnatidan ayovsiz foydalanishlarida bilinadi. Ularning doimiy zulm o'tkazishlari qishloq ho'jaligi mahsulotlarini kamayib ketishiga va qishloq joylarda aholini kamayib ketishiga, qishloqlarda qolgan aholini ularning hukmronligiga qarshiligini kuchaytirib yubordi. Mana shu sabablar Misrni turklar tomonidan bosib olinishini tezlashtirib yubordi.

"Yovuz Sulton Salim Marash ustiga yurish qildi. Bu yer Zulqodir o'g'illarining qo'lida edi. Misrliklar bilan Usmonlilar o'rtasida dushmanlik Zulqodir o'g'illari tufayli chiqayotgan edi. Yovuz Salim Zulqodir bekligini bekor qildi. Usmonli tuproqlariga qo'shdi. Shu zayil Ona do'lida milliy birlik ohiriga yetkazildi (m1515). Biroq Cherkes mamluklaridan Kansu Gavri bundan mamnun bo'lmadi. Avvalgiday Zulqodir bekligida hutba o'qilioshini istadi. Salim Birinchi shu qisqa javobni berdi: „Cherkes mard bo'lsa, hutbasini Misrda yashatsin! “ dedi.” U paytlar Islom olamida pul bostirish hutba o'qitish istiqlool alomati hisoblanardi.

Juma va hayit namozlarida xatiblar hutba o'qirgan, halifalardan keyin hukumdorlarning ismlarini ham tilga olishardi. U davrning hukmron fikriga ko'ra, davlat boshliqlari bu hutbalarga katta ahamiyat berar edi. Urushning boshida mamlyuklar yetarlicha qarshilik ko'rsata oldilar, lekin bularning hech biri mamlyuklarni turklar bosqinidan saqlab qola olmadi. 1516 yil 24 avgustda Suriya shimolidagi Merj – Dabikda eng katta to'qnashuv bo'lib o'tadi. 1516 yili sulton Kansu Guriy Shimoliy Suriyada Salim I qo'shinlari bilan to'qnashuvda halok bo'ladi, uning o'rniga sulton etib Ashraf To'manboy tayinlanadi. Uning buyrug'i bilan cho'l chegara hududlarida harbiy istehkom qurdiradi, lekin uni turklar chetlab o'tishadi. Huddi shu 1516 yilda turklar G'azoni egallab Nilga tomon yo'l ochadilar. To'manboy turklarni Qohira ostonasida to'xtatib qolish maqsadida venetsiyaliklardan 80 zambarak oladi, lekin bu zambaraklardan mamlyuklar foydalanishni bilmas edilar.<sup>4</sup> 1517 yil boshida Salim I boshchiligidagi turk armiyasi qo'shinlari Misr poytaxti Qohiraga hech qanday qarshiliklarsiz kirib kelib, u yerni talay boshladilar. Lekin, 22 yanvarda Qohira devori yonida Misr taqdirini keyingi bir necha asrga xal qilib beruvchi asosiy jang bo'lib o'tadi va bu jangda turklarni qo'li ustun kelib Misrni egallaydilar. Shu davrdan boshlab Misr Usmonlilar imperiyasi tarkibiuga kiritiladi. "Salim I mamlyuk qo'shinlarini to'rt qonli urushda (Halab oldida Marjidabik, Falastinda Gazza, Qoxira yonida Rizoniya va Qoxira ichida) tor-mor etdi. Pirovardida, yo'rt zarba bilan to'rt qitani (Suriya, Falastin, Xijoz va Misrni) Usmonli Turkiyasiga qo'shdi. Sulton Salim bir necha yilardan beri Turk mamlyuklari bilan Cherkes mamlyuklari tomonidan boshqarilgan Misr sultonligiga barham berdi". Mamlyuklar To'manboy boshchiligida Yuqori Misr tomon qochadilar va u yerda turk qo'shinlariga duch kelib batamom yo'q qilinib yuboriladilar. To'manboy baddaviylar tomonidan Salim Iga topshiriladi, huddi o'sha yili u Qohirada osib o'ldiriladi. Mamlyuklar batamom 1811 – 1812 yillarda Muhammad Ali tomonidan tugatiladilar. Misr eggalanishi musulmonlar uchun muqaddas bo'lgan mamlakat Xijozda ham turklar hukmronligi o'rnatilganini bildiradi. Xijozda musulmonlarning ikki muqaddas shahri Makka va Madina joylashgan,

<sup>4</sup> Новая история стран Азии и Африки. (XVI – XIX вв.) в 4-х частях. – ч. 2-3 М.: Гуманитарный издательский центр Владос. 2004. 78с.

lekin o'sha paytlarda musulmon dunyosi markazi Misrda edi. Misr Abbosiy halifalar tomonidan boshqarilar edi. Shu sababdan ham Xijoz bilan Misr bir davlat edi. Salim I Marjidabik jangidan keyin Halabaga kirdi. "Ilk juma namozida xatib podshoh nomiga hutba o'qirkan, (Makka va Madinani nazarda tutib): "Sohibul Haramaynish-Sharifayn" ya'ni "Ikki sharaflı Haram egasi" dedi. Bundan Sulton Salim juda sevinib ketdi va himatli kaftanini (bezikli ust kiymini) darhol egnidan yechib, hatibga sovg'a qildi. Faqat: „Men Harami Muhtaramayninig sohibi emas, hodimiman“, deya bu hutbadagi bu jumlaning „Xodimul Haramaynish-Sharfayn“ shaklda o'zgartirilishini buyurdi. Yovuz Sulton Salim Misrdaligida Makka sharifi Muxammad Abu Barakat o'g'li orqali Ka'baning kalitlarini va "Omonat muboraka"ni Sulton Salimga yubordi. Misrni egallagan yili Salim I Ka'ba kalitini qo'lga kiritadi va "Ikki muqaddas shahar hizmatchisi" unvonini oladi." <sup>15</sup> Misr Abbosiylarining so'ngi yettinchi halifasi Muttavakil III Alalloh Misr fotihi Yovuz Sulton Salim I bilan bilan Istanbulga ketdi. Ayo Sofiya Jome'ida muhtasham majlis o'tkaziladi. Bu majlisda Arab va Turk ulamolari ishtirok etadilar. Muttavakil III minbarda xutba o'qib Sulton Salimning salohiyatini tushuntiradi va ustidagi kiyimini yechib Sulton Salimga kiydirib, xalifalikdan o'z xohishi bilan ketganini e'lon qiladi. Ulamolar Sulton Salimni xalifa etib saylaydilar Shahomat qilichini unga topshiradilar. Usmonli sultonlarda qilich taqish (taqlidi sayf) marosimi shundan boshlangan. Shu paytgacha xalifalar arab sulolalaridan tayinlanar edi, endi arab xalifaligi tugab Turk xalifaligi boshlandi. Sulton Salim I xalifalikni bir shaxsda va bir sulolada qayta birlashtirdi.

Usmonli podshohlarning ikki vakili bo'lgan: biri – Sadri A'zam, ikkinchisi – Shayxulislom. Sadri A'zam (Boshvakil) davlatishlarini qilgan, shayxulislom podshohlarning xalifalik sifatini namoyish etar, musulmonlarning din va huquq ishlarini hal etar edi. 1517 yildan boshlab Misr Abbosiy xalifaligi tugatilib to 1924 yil 3 martga qadar Islom xalifaligi Usmonlilar podshohlari qo'lida qoldi.

Turklarni Misrni bosib olishi davlat boshqaruv tizimida jiddiy o'zgarishlarga olib kelmadi. Xalq ikki tomondan zulmga uchradi – bir tomondan mamlyuklar, ikkinchi tomondan Usmonli turk feodallari.

Mamlyuk beylari va diniy ulamolari hali xamon oliy toifa vakillari hisoblanar edilar. Turklar ham ularni tan beylar qolida juda ko'plab mol – mulk qoldirgan edilar. Xattoki Salim I Misrni bosib olgan davrda 24 ta beyni o'z lavozimida qoldirgan. Misrni sulton nomidan *posho* boshqargan. Posho 1 yilga tayinlangan, lekin bu muddat 2 – 3 yilga cho'zilgan. Posho davlatni Qohiradan turib boshqargan. Posho davlat ishlarini vazirlardan tashkil topgan *devan* orqali hal qilgan. Posho qaramog'ida *yanichar* va *mamlyuk* gvardiyalari bo'lgan. Bu qo'shinlar poshoning asosiy kuchlari hisoblangan. Qo'shin qo'mondonlariga posho mamlyuk sultoniga tegishli bo'lgan yerlarni bo'lib berib ularni yuqori lavozimlarga tayinlagan, bu bilan ular Misrda hukmronliklarini kuchaytirib borganlar.

Misr turklar tomonidan egallanganiga qaramasdan eski feodal tizimni saqlanib qolishi, posho hukumatini Qohira va uning atrofidagi yerlar bilan chegaralanishiga olib keldi. Posho esa Misr feodallari va turk sultoni o'rtasida vositachiga aylanib qoldi. Uning asosiy vazifasi sultonga to'lanadigan bojni yetkazib berish bo'lib qoldi.

Yuqorida biz yanicharlarni asosiy kuch deb aytib o'tdik, lekin ular o'zi aslida kimlar ekanligida ta'rif beradigan bo'lsak, *Yanicharlar* – sulton Murod I davrida 12 – 16 yoshli nasroniy bo'lgan (alban, arman, bosniyalik, bulg'or, grek, gruzin, serb, rus) bolalarni olib kelinib, musulmon urf – odatlari bo'yicha tarbiyalanib, keyinchalik maxsus qo'shinni asosini tashkil qilganlar. Ularning otasi ham onasi sulton hisoblangan. Yanicharlikka tanlov (*devshirma* – qon solig'i) musulmon bo'lmagan aholi uchun eng og'ir masuliyat bo'lgan, chunki ular eng baquvvat aqlli bolalarni olishgan. Maxsus qo'shinga jismonan baquvat, harbiy jang san'atiga ega bo'lganlar olingan, aqlan tetik bo'lganlari davlat boshqaruv tizimida hizmat qilganlar. Yanicharlikka aynan nasroniylar olinganlar, yaxudiylar esa devshirmadan ozod qilinganlar. Keyinchalik boshnyaklar va alban – musulmonlar bu huquqqa ega bo'lganlar. Ular qanday ko'rinishga ega bo'lganliklarini mana bu rasmdan ko'rishimiz mumkin. Devshirmadan bundan tashqari Istambulliklar, turk tilini bilganlar, jismonan va aqlan zaif bo'lganlar, bundan tashqari oilalilar ozod qilinganlar.

Bu holat turklar arab davlatlarini egallagandan keyin ham mavjud bo'lgan, yani arablardan ham yanicharlikka olinmagan.

Yanicharlar sultonning qullari hisoblanib, ular moanastir – kazarmalarda yashaganlar, ularga oila qurish 1566 yilga qadar taqiqlangan. Vafot etgan yanicharning mol – mulki qo'shinning mol – mulkiga aylangan. Harbiy jangovar san'atidan tashqari yanicharlar xattotlik, huquq, adabiyot, mantiq va til o'rganganlar. 1683 yilga kelib yanicharlar musulmonlardan ham yig'ila boshlanadi. XVI – asr oxirlari va XVII asr boshlariga kelib yanicharlar oila qura boshlaydilar, xo'jalik ishlari bilan shug'ullanadilar, savdo va boshqa ishlar bilan ham shug'ullana boshlaydilar. Bu esa yanicharlarni bo'ysinmay qo'yganini bildirar edi. Asta sekinlik bilan yanicharlar davlat to'ntaruvchi kuchga ham aylanib qoladilar. Yanicharlarning asosiy kuchlari 1000 nafardan iborat polklari edi. Yanicharlar davri gullab – yashnagan paytda bunday polklar soni 196 taga yetgan. Mana shu qo'shin yordami bilan turk sultonlari imperiya qurishga erishganlar. Yanicharlarning oliy bosh qo'mondoni “sulton”, qo'shin qo'mondonlari esa “og'a” deb atalganlar.<sup>5</sup>

Ular o'zgacha ko'rinishga ega bo'lishgan. Musulmonlardan farqli ravishda soqollari qirilgan bo'lib, mo'ylovlari bo'lgan. Boshqa harbiylardan farqli ravishda oq uzun salla kiyib yurishgan. Ular boshida arbaletdan o'q uzishgan bo'lsalar keyinchalik o'q otar qurollar bilan taminlanganlar. Bundan tashqari, yanicharlar nayza, qilich, qalqon, bolta, xanjar bilan qurollanganlar.

Turklar hukmronligining ilk davrlaridayoq aholi va hukumat o'rtasida qarama – qarshiliklar kelib chiqdi. Mamlakatning turli joylarida hukumatga qarshi qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. 1525 yili sulton **Sulaymon Qonuniy** o'zining ishongan odami Ibrohim poshoni Misrga “tartib o'rnatishga” yuboradi. Ibrohim Misrga katta qo'shin bilan yetib kelib u yerda bir nechta ekspeditsiyalar o'tkazadi. Sulaymon I davrida Misrda “Qonun noma” nomli qonunlar kuchga kiradi. Bu qonunda yerdan foydalanish, yerga egalik qilish, hamda shaharlar maqomi, savdo – sotiq va hunarmandchilik qonun – qoidalari

---

<sup>5</sup> Гиясов Б. Хасанов. Э. Дипломатия Египта., “Шарк” 2001 г.

ko'rsatib o'tilgan. Bu qonun dehqonlarni yerga nisbatan munosabatini mustahkamladi. Mamlakatda feodal mulkchilik munosabatlari bo'lishiga qaramasdan barcha ishlov beriladigan va lalmikor yerlar sultonni hisoblanar edi. Rasman esa yerlar – *multazimlaga*, tegishli edi. Ular Misr poshosidan sultonnnig vakillari sifatida yerlar olar edilar. Multazimlar asosan mamlyuk qo'shin boshliqlari, arab shayxlari, u yoki bu baddaviy qabilasi boshliqlari va ularning qarindoshlari, turk qo'shni qo'mondonlari, mahalliy boylar bo'lar edilar. Yerlar esa bir nechta qishlo va shaharlari bilan bo'lib berilgan. Multazimlar aslida hizmatlari uchun yer olganlar bo'lganlar. Bunday yerlar *itizom* yerlari deb atala boshlagan, ularning egalari multazimlar bo'lganlar. Bu yerlar otadan bolaga o'tadigan bo'lmagan, lekin keyinchalik multazimlarning kuchayib ketishi oqibatida buyerlar xususiylashtirilib, otadan – bolaga o'tadigan bo'lgan

### **Misr XVII – XVIII asrlarda**

Usmonlilar imperiyasining sustlasha borishi uning tarkibidagi arab dvlatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Sulton hukumati Misrda nomigagina saqlanib qolgan edi. Biz ko'rib chiqayotgan bu davrda Misr iqtisodiyotida bir qancha o'zgarishlar bo'lib o'tdi. Sanoatning bir qancha turlarida, ayniqsa eksport uchun tovar ishlab chiqariladigan joylarda manufakturaga o'tildi. Bir nechta yirik shaharlarda, hususan Qohira, Maxalla – Kubro, Rozett, Kus, Kin shaharlarida manufakturaga asoslangan korxonalar ochildi. U yerlarda paxta matosi, shoiy va boshqa turdagi matolar ishlab chiqarilar edi. Bunday manufakturalarga yuzlab ishchilar jalb etilgan edi. Maxalla – Kubrodagi yirik manufaktura korxonasining 800 – 1000 nafar doimiy ishchisi bo'lgan. Yollanma ishchilardan bundan tashqari yog' – moy va shakar sanoatida ham foydalanganlar. XVIIIoxiralarida Qohirada 15 ming nafar yollanma ishchi va 15 ming nafar hunarmandlar hisobga olingan edi. Ba'zan feodallar shakar ishlab chiqaruvchilar bilan birgalikda o'z yerlarida korxonalar tashkil etganlar. Vaqf yerlari boshliqlari ham ba'zan manufaktura, hunarmandchilik ustaxonalari va rastalar egalari bo'lib qolgan edilar.

Mana shu XVII – XVIII asr Misr tarixida aloxida ahamiyatga ega bo'lib, bu davrda xokimiyatga mamlyuklarni qaytishi ko'zga tashlanadi.

Mamlyuk Ali bey al – Kabir (1760 – 1772 y) beylar va yanicharlar qarshiligini yengib, Misrning yangi amiriga aylanadi. Unga “shayx al – Balad” unvoni beriladi. Ali bey deyarli mamlyuklar saltanatini tiklaydi.

Manufakturlarda asbob – uskunalar xali sodda bo'lishiga qaramasdan, ishchi kuchini to'g'ri taqsimlangani bu korxonalarda ishlab chiqarish hajmini va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini yaxshiligini ta'minlab berar edi.

Shunga qaramasdan Misrda kapitalizimni rivojlanishini orqaga tortadigan ba'zi bir sabablar ham bor edi. Birinchi navbatda, manufakturalar va hunarmandchilik ustaxonalari posho va beylarning tazyiqidan ozod bo'lmagan edi. Bundan tashqari, katta miqdordagi soliqlar, yig'imglar, kontributsiya va shunchaki qilinadigan tazyiqlar savdogarlar va hunarmandlarning ishlariga katta ta'sir o'tkazar edi. Kapitulyatsiya natijasida yevropalik savdogarlar va tadbirkorlarni Misr bozorlarini egallashlariga va aksincha misrlik tadbirkor va savdogarlarning katta foyda keltiradigan ishlardan quruq qolishlariga olib keldi. Dehqonlarni ayovsiz qiynoqlarga solinishlari esa ichki bozorni sustlashib qolishini asosiy sababi bo'ldi.

Keyinchalik qishloq xo'jaligida ham kapitalizim asoratlari ko'rina boshladi. Dehqon xo'jaliklari bozorlarga kirib kela boshladilar. Dalalarda ham yollanma ishchilar paydo bo'la boshladilar. Ba'zi bir tumanlarda, asosan Nil daryosi deltasi hududlarida renta – solig'i pul ko'rinishida olinadigan bo'ldi. XVIII asr oxirlariga kelib chet ellik sayyoxning ma'lumotlariga ko'ra Misr bozorlarida yuksalish ko'zga tashlanadi. Dehqonlar bozorlarga: don, sabzavotlar, mol – qo'ylar, yog', pishloq, movut, noxat, sarimsoqpiyoz va boshqa turli xil maxsulotlar olib kelib sotishgan, bundan tashqari mavsumiy o'simliklar bilan ham savdo qilishgan, o'rniga esa shahardan: ma'to, kiyim – kechak, uy jihozlari, metall buyumlar sotib olganlar. Oldi – sotdi munosabatlari qishloq bozorlarida ham olib borilgan.

Savdo – sotiq boshqa tumanlar o'rtasida ham rivojlangan. Hozirgi zamon tarixchilarining aytishiga qaraganda XVIII asr o'rtalarida Misrning janubiy qismida yuqori Nilda, Qohira va delta vodiylarida kemalar shakar, don, mato, yog' mahsulotlari tashiganliklarini, qaytishda esa sovun, tuz, guruch, mis, temir, ruh kabi mahsulotlar olib kelganliklarini aytib o'tishadi.

Ichki savdo bilan bir qatorda tashqi savdo ham rivojlandi. XVII – XVIII asrlarda Misr eksportining asosini charm, shakar, nashatir, shu bilan bir qatorda guruch va bug'doy tashkil qilar edi. Misr faqatgina Yevropa davlatlari bilangina emas balki qo'shni davlatlar: Suriya, Arabiston, Mag'rib (Jazoir, Tunis, Marokash), Sudan, Darfur bilan ham savdo aloqalarini o'rnatgan edi. Misrdan Hindistondan olib kelinayotgan savdo tovarlarining asosiy qismi o'tar edi. Shuning uchun ham Misr tranzit yo'l hisoblana di. XVIII asr oxirlarida faqatgina 5 ming nafar savdogar ichki savdo bilan shug'ullanar di. Bu davrda Qohira siyosiy jihatdan obr'sini yo'qotgan bo'lsa ham savdo jihatdan xali ham Yevropaga olib boradigan asosiy tranzit yo'li hisoblanar edi.

Savdoning rivojlanishi dehqonlarni ayovsiz ekspluatatsiya qilinishiga olib kelar edi. Eski soliqlarni to'lab bo'lmaslaridan yangisi qo'shilib turar edi. Multazimlar dehqonlardan ortaga to'lanadigan boj uchun, qo'shin uchun, mahalliy hukumat uchun, qishloq boshqarmalari va diniy muassasalarga, o'z ehtiyojlarini hisobga olmagan holda olinadigan yig'imlar, ba'zan esa hech qanday sababsiz ham soliq va yig'imlar olar edilar.

Shundan tashqari hukumqt tomonidan o'rnatilgan soliq va yig'imlar ham bor edi, ularning barchasi milliy urf – odatlarga asoslangan edi. Fransuz tadqiqotchisi **Estev** XVIII birgina qishloqning o'zidan olinadigan soliq 70 dan ortiq ekanligini aytib o'tgan.

XVII asr boshlariga kelib mamlyuklar turk sultonini kuchsizlanib qolganidan foydalanib Misrda hukumatni qaytadan qo'lga kiritadilar. XVIII o'rtalariga kelib esa

Multazimlarning yarmini mamlyuklar tashkil qilar edilar. XVIII asr o'rtalarida Yuqori Misrda mamlyuklarga qarshi baddaviylar qo'zg'alon ko'taradilar. Qo'zg'alon 1769 yilga qandayligina bostirladi. 1778 yili Tantada mamlyuklarga qarshi dehqonlarning yirik

qo'zg'aloni bo'lib o'tadi.

Mamlyuklar portaning vassallari bo'lishlariga qaramasdan ular o'z qollarida hukmronlikni qattiq ushlab turar edilar. Istambuldan kelgan posho hukumati esa nomigagina edi. 1769 yili rus – turk urushi vaqtida mamlyuklar hukmdori Ali – bey Misr mustaqilligini talab qilib Usmonlilar imperiyasiga qo'zg'alon ko'tarib, tez orada unvonini oladi. Egey dengizidagi rus floti boshlig'i A. Orlov Ali – beyga qisman yordam ko'rsatadi, bu esa turk qo'shinlariga qarshi turib berishga yordam beradi. Ali beyni o'zining leyтинanti Abu al – Daxab turklarga sotadi. Ali – bey bu davrda turklarga oshkora qarshilik ko'rsatgan yakka davlat arbobidir. Qo'zg'alon bostirilib, Ali – bey o'ldirilishiga qaramasdan mamlyuk beylarining hukmronligi sustlashmaydi. Abu al – Daxab garchi Ali – beyni sotsada, lekin ichki siyosatda mustaqillikni saqlab qolgan edi. Lekin o'zlarining kuchli hukmdorlaridan maxrum bo'lgan mamlyuklar biroz obro' – etiborlarini yo'qotib qo'yadilar va mamlakatda Abu al – Daxab vafotidan so'ng (1775y) mamlyuklar o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqadi, Misr 1791 yilga qadar davom etgan fuqarolar urushi domiga tushib qoladi.

Butun XVIII asr davomida Misrni Istambuldan tayinlangan posholar boshqardilar. Bu davr Misr tarixida “beylik” davri deb ataladi. Bu davrda Misrda turli xil guruhlarining taxt uchun olib borgan urushlari mamlakatda anarxiyani keltirib chiqardi. 1786 yili turklar Misrda tinchlik or'natish maqsadida eskadra yubordilar, lekin bu yurish muvaffaqiyatli bo'lmadi.

Mamlakatda tinchlikni bu urushlarda g'alaba qozongan Murod bey va Ibroxim beylar o'rnatadilar. Shunga qaramasdan iqtisodiyot xali – xamon orqada edi. 1791 yilda Murod – bey va Ibroxim – beylar taxtni egallashadi va posho ularning qo'lidagi qo'g'irchoqqa aylanib qoladi.

Mamlyuklarning dushmanliklari Misr iqtisodiyotiga ta'sir etmay qolmadi. Lekin turklar Eron va G'arb bilan urush olib borayotganliklari sababli mamlyuklarni Misrdan haydab chiqarib yubora olmadilar, buning o'rniga ularni yuqori mansablarga tayinladilar. Agar biz masalaga ob'yektiv yondoshadigan bo'lsak Turk sultoni bundan manfaatdor edi, chunki bu davrga kelib yana barcha mol – mulk mamlyuklar qo'lida to'planib qolgan edi.

Davlatdagi barcha yelar rasman sultonning yelari hisoblanar edi. Misrda mulk yerlari – umrbod mulk qilib berilgan, vaqf yerlari – masjid, madrasa yerlari va xass yerlari – sultonning xususiy yerlari bo'lgan. Vali imperiyaning vakili sifatida o'z tarafdorlari bilan xass yerlari ustidan nazorat o'rnatgan edi. Vaqf yerlarining nazorati esa nozirning qo'lida edi. Nozirning ustidan bosh nozir turgan. Bosh nozir esa to'g'ridan – to'g'ri bish qoziga bo'ysingan. Ko'pchilik xususiy yerlar ko'oincha vaqf yerlari deb yozdirilib soliqlardan ozod bo'lib qolgan.

Mamlyuklarni nazorat qilish mahalliy hukumdorlar va yanicharlarga topshirildi. Ammo bu harakatlar foyda bermadi. Mamlyuk beylarining dehqon va hunarmandlarni ayovsiz qiynashlari mamlakatda noroziliklarni keltirib chiqardi. Bu norozilikka sabab dexqonlar rasman erkin shaxslar xisoblansalarda ularning huquqlari poymol qilinishidan kelib chiqqan deb aytsak bo'ladi. Buning yaqqol misoli sifatida mana bu xolatni aytib o'tsak bo'ladi, dexqon o'zi xoxlagan paytda ishlayotgan yerini tark etishi mumkin bo'lgan, lekin dexqon yerni tark etsa u kuch bilan ish joyiga olib kelinib qattiq jazollangan. Misrda Qohira Al – Azhar masjidi shayxi boshchiligida turk hukmdorlari va mamlyuk beylariga qarshi xalq xarakatlari boshlandi. 1795 yil yozida Qohirada barcha savdogarlar va hunarmandlar o'z do'konlarini yopib qo'ydilar.

1800 yilga kelib Misr ahosi 2.5 mlnga yaqin edi. Bu butun Misr tarixidagi axilining eng kam ko'rsatkichi edi. Bundanko'rinib turibdiki Misrda bu davrda aholining o'sishi juda sekin bo'lgan. Misrning yagona eng katta shahri Qohira bo'lib, unda 250 ming kishi istiqomat qilgan. Qolgan aholi esa qishloqlarda va kichik shaharlarda istiqomat qilgan. Misrning janubida qisman ko'chmanchi xalqlar isteqomat qilib, ular chorvachilik bilan shug'ullanganlar.

XIX asrning boshlarida Misrda boshlangan mustamlakachi-likka qarshi g'oyaviy kurashlar panarabizm (arab birligi) g'oyasini keltirib chiqardi. XIX asrning ikkinchi yarmlarida esa bu g'oya panislomizm bilan almashdi. Panislomizm g'oyasini birinchi bo'lib ilgari surgan kishi Jamoliddin al-Afg'oni (1839-1897) hisoblanadi. U diniy-siyosiy rahbar bo'lib, 1884 yili Parijda Muhammad Abduh (1849-1905) bilan birgalikda «al-Nisvat al-vusqo» jurnalini nashr etib, unda panislomizm g'oyalarini targ'ib qila boshladi. al-Afg'oniyaning g'oyalari keyinchalik «Musulmon birodarlar» (*al-Ixvon al-muslimun*) ta'limotlarida radikal shakllarda rivojlantirildi.<sup>6</sup>

«Musulmon birodarlar» 1928 yilda Misrning Ismoiliya shahrida misrlik shayx Hasan al-Banno tomonidan tashkil etilgan diniy-siyosiy tashkilotdir. Hasan al-Banno Jamoliddin al-Afg'oni, Muhammad Abduh, Rashid Rizo asarlaridan ta'sirlanib, panislomizm g'oyasi bilan «jihod», «islomiy millatchilik», «islomiy davlat» ta'limotlarini ishlab chiqardi. «Musulmon birodarlar» bu ta'limotlar asosida islom dini tarqalgan mamlakatlarda hukmron va shariatda ifodalangan qoidalarga to'liq rioya qiluvchi, «islomiy adolat» tamini ta'minlash uchun o'rnatilgan jamiyat qurish uchun siyosiy kurashni boshlab yubordi. Tashkilotning asosiy maqsadi omma orasida islom ta'limotlarini keng yoyish va hokimiyatni zo'rlik bilan qo'lga olish edi.

1920-yillarga borib turli joylarda, jumladan, chet ellarda ham tashkilotning bo'limlari ochila boshladi. «Musulmon birodarlar» tashkil qilingan ilk davrda kambag'allarga yordam berish, bepul maktab ochish va tibbiy yordam ko'rsatish ishlari bilan shug'ullandi. Shunday tadbirlar tashkilot a'zolarining ko'payishiga va uning omma orasida obro'sining oshishiga olib keldi.

1935-1938 yillarga kelib tashkilotga 40 mingga yaqin kishi a'zo bo'ldi. Uning 60 ga yaqin bo'limlari bor edi. Tashkilot o'z bosmaxonasida ro'znoma va oynomalar chiqarardi. «Musulmon birodarlar» qurolli otryadlar tuzdilar. «Biz hokimiyatga intilmaymiz, lekin sincha, hokimiyat bizga intilyapti», – degan edi al-Banno.<sup>7</sup>

<sup>6</sup>Ислам: энциклопедический словарь. М., 1991

<sup>7</sup>Ислам: историографические очерки. Москва: Главная редакция восточной литературы. 1991. 109-207.

70-yillarga qadar «Musulmon birodarlar» bir necha bor hukumat bilan yaqinlashib, keyin uning tomonidan tazyiqqa uchrab keldi.

Nosir o'limidan keyin 1970 yili hokimiyat tepasiga kelgan Anvar as-Sodot «Musulmon birodarlar»ga keng yo'l ochib berdi. U tashkilotning asoschisi Hasan al-Banno bilan faxrlanishini e'lon qildi. 1971 yilda «Musulmon birodarlar» tashkiloti rahbarligini SHayx Umar at-Tilimsoniy o'z qo'liga oldi. Uning davrida tashkilot parlament tipidagi partiyaga aylana boshladi. Tashkilotning siyosiy kurash metodlariga o'zgarishlar kiritildi:

«Musulmon birodarlar» islom mamlakatlari hududida kuch ishlatishdan voz kechdilar, ammo ularning mafkuraviy yo'nalishida shariat qonunlarini o'rnatish, islom davlatini qurish, uning iqtisodiy tuzumini amalga joriy qilish ta'limotlari o'zgarishsiz qoldi.

«Musulmon birodarlar» arablar birligi uchun kurashdan bosh tortdilar, shu bilan birga panislomizm ham ikkinchi o'ringa tushib qoldi. Ular birinchi o'ringa Misrni «islomlashtirish» maqsadini qo'ydilar.<sup>8</sup>

1952 yilda «Musulmon birodarlar» tashkilotidan ajralib chiqqan guruh tomonidan «Islom ozodlik partiyasi» («Hizb at-tahrir al-islomiy») tuzilgan bo'lsa, 70-yillarga kelib, undan «Islom ozodligi» («at-Tahrir al-islomiy») tashkiloti ajralib chiqdi. Bundan tashqari, «Musulmonlar jamoasi» («Jamoat al-muslimin»), «Soʻqial islohotlar jamiyati» («Jam'iyat al-islohot al-ijtimo'iyah») va boshqa guruhlar «Musulmon birodarlar» tashkilotidan ajralib chiqdi. Misr hukumati avvaliga turli diniy tashkilotlarning faoliyatlarini ijobiy baholab, ularga keng yo'l ochib berdi. 1971 yilda davlat huquqlarini islomlashtirish bo'yicha birinchi qadamlar qo'yildi – yangi konstitutsiyada erkak va ayollar huquqlarining tengligi islomda ko'rsatilganidek bo'lishi kerak deb ta'kidlandi.

Misrdagi diniy-siyosiy partiya va tashkilotlarning orasida eng ko'zga ko'ringani «Musulmon birodarlar» tashkiloti bo'lgani sababli 1971 yilning yozida Sodot «Musulmon birodarlar» tashkiloti bilan aloqa o'rnatdi. Misrda Sayyid Qutb, Muhammad al-Bahiy, Abdulkarim al-Xatib kabi peshqadam islom nazariyotchilarining kitoblari bosib chiqarildi. Ularning asarlarida «xudosiz materializm»ga qarshi chaqiriqlar bo'lib,

---

<sup>8</sup> Азимов А. Ислам ва ҳозирги замон: Маърузалар матни. Т. 2000.116 б.

musulmonlar jamiyati»ni qurish g'oyalari ilgari surilardi. 70-yillarda Misr ichki va tashqi siyosatida islom rolining oshishiga iqtisodiy-ijtimoiy omillar ham sabab bo'ldi. Iqtisodiyotning ortga ketishi g'arblashtirish siyosati, Isroil bilan tinchlik shartnomasining tuzilishi, Misrning arab dunyosida yakkalanib qolishi hamda islomning siyosiy omil sifatida namoyon bo'lishiga olib keldi. Bu davrda yangi diniy guruhlar vujudga kelib, mavjudlari yiriklashib, siyosiy partiyalar darajasiga ko'tarildi. 70-yillarda bir qator maxfiy diniy guruhlar vujudga keldi. Ularning eng mashhurlari «Muqaddas jihod» («al-Jihod al-muqaddas») guruhi bo'lib, u 1980 yilda «Jihod» nomini oldi. «Musulmon birodarlar»ning bir guruhi 1978 yilda «at-Takfir va-l-hijra» («Takfir deb e'lon qilish va hijrat qilish») nomini oldi. Ular ko'proq tuzumni tanqid qilib, yangi ishlab chiqilgan dasturni taklif qilmas edilar.

1970-yil oktyabrda Anvar as-Sodot o'ldirilganidan so'ng Muhammad Husni Muborak Misrning prezidenti lavozimiga o'tirdi. U mamlakatning ichki va tashqi siyosatida asosiy o'zgarishlarni amalga oshirish bo'yicha as-Sodotning siyosatiga sodiq qoldi. Muborak Sinay ozod qilinishi va Sinay o'z osobati bilan o'tkazilgan anjumanda Anvar as-Sodotni o'z vatani uchun shahid sifatida e'lon qilgan qahramon deb ta'rifladi.<sup>9</sup>

Muborak 20-40-yillarda «modernistik» g'oyalar tarafdori bo'lgan Abdulaziz al-Nasr niyati asos solgan maktabda o'qigan. U islomga qattiq hurmat bilan qaragan holda islomda ham qattiq qonunlar borligi haqida diniy konfessiyalarga ham erkinlik beradi. Bunga javoban, xususan, xristian cherkovining patriarxi SHenuda III ham tuzum siyosatini qo'llab-quvvatlaydi.

Arab Respublikasining dasturi 1971 yil 9 noyabrda qabul qilingan va 1981 yil 22 oktyabrda o'zgarish kiritilgan doimiy konstitutsiyasidir. Misr tuzumi demokratik, xalqi – arab millatining bir bo'lagi, islom – davlat dini, arab tili – rasmiy til bo'lgan davlatdir. Misr siyosiy tuzumi ko'ppartiyalilik asosiga qurilgan.

1971-yildagi o'n ikki partiyadan ettitasining, jumladan, hokim «Milliy demokratik partiya»ning tamoyillarida «islom shariati – qonunchilikning asosiy manbai», deb rasman e'lon etilgan.

<sup>9</sup> Азимов А. Ислам ва ҳозирги замон: Маърузалар матни. Т. 2000.1176.

## Xulosa

«Al-Jomi' al-Azhar» X asr oxirida qurilgan islom olamidagi qadimiy universitet, lohiradagi ko'zga ko'ringan masjid va musulmon dunyosidagi ilohiyot markazidir. Al-Azharning shayxi (SHayx al-Azhar) musulmon ulamolarining oqsoqoli sanalib, butun dunyo musulmonlari uning fikri bilan hisoblashadilar. 1961 yil 5 mayda «al-Azharni rivojlantirish haqida» qabul qilingan qonundan so'ng uning mavqei yanada oshdi. Bu qonunda aytilishicha, al-Azharning oliy shayxi barcha diniy ishlar, Qur'onni talqin qilish hamda islom ilmlari bo'yicha eng yuqori shaxsdir.

90-yillarda ham al-Azhar Misr siyosatida muhim rol o'ynadi<sup>10</sup>. U islomdagi islohotchilik qimining rivojlanishi uchun harakat qildi. 1986 yilda SHayx al-Azhar Jod al-Haqq Ali Jod al-Haqq (1982-1995) parlament saylovlarini oppozitsiya tomonidan to'sib qo'yilishini talab qiladi. Natijada hukumat saylovlarni tinchlik bilan o'tkazishi uchun qulay sharoit yaratib berildi. 1995 yil Jod al-Haqqning vafotidan keyin uning o'rniga Muhammad Sayid al-Tantaviy tayinlandi. At-Tantaviy diniy guruhlar orasida mo'tadil liberallardan biri sanaladi.

Hozirgi davrda al-Azhar Misrning tashqi siyosatida muhim rol o'ynamoqda. Unda faqat musulmon Afrika mamlakatlaridan, balki butun dunyodan, jumladan, AQSH va Yevropadagi davlatlardan kelgan talabalar tahsil oladilar.

---

<sup>10</sup> Азимов А. Ислам ва ҳозирги замон: Маърузалар матни. Т. 2000. 1196.

## Xulosa

Kurs ishimizda ko'rib chiqilgan Misr tarixini o'rganar ekanmiz, eng avvalo Misrga Muhammad Ali kelishi Misrni rasman bo'lmasada tashqi va ichki siyosatda mustaqilligi ko'zga tashlanadi. Muhammad Ali Misrda bir necha islohotlar o'tkazib rivojlantirib yuboradi.

Bu davrni o'rganib shunday xulosa qilsa bo'ladiki davlatchilik paydo bo'lgan ilk o'lka Misr yirik davlatlar o'rtasida kurash maydoniga aylanib taraqqiyotdan orqadan qolib ketgan edi. XIX asr dastlabki yillaridan islom dini tarqalgan mamlakatlar iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy hayotida katta tarixiy o'zgarishlar yuz bera boshladi. Bu o'zgarayotgan yangi sharoitlarga diniy-falsafiy, huquqiy normalarning XIX asr yarmidan boshlangan moslashuvi fanda «Islomiy islohotlar» nomini oldi. Lekin bu jarayon haddan tashqari cho'zilib ketdi va ko'p sohalarda ziddiyatli hollarni keltirib chiqardi. Al-Ixvon al-muslimun bu ta'limotlar asosida islom dini tarqalgan mamlakatlarda Qur'on va shariatda ifodalangan qoidalarga to'liq rioya qiluvchi, «islomiy adolat» prinsiplari o'rnatilgan jamiyat qurish uchun siyosiy kurashni boshlab yubordi. Al-Ixvon al-muslimun o'z tarixida bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. Keyinchalik u kurash uslubi sifatida terrorni qo'llash darajasiga etgan siyosiy tashkilot sifatida maydonga chiqdi. Ko'plab davlatlarda uning faoliyati taqiqlandi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «Eng avvalo, jamiyat, guruh, alohida shaxs ma'naviy hayotining muayyan sohasi bo'lgan din umuminsoniy axloq meyorlarini o'ziga singdirib olgan, ularni jonlantirgan, hamma uchun majburiy xulq-atvor qoidalariga aylantirgan. Binobarin din odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan. Ularni poklab, yuksaltirgan. Hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni engib o'tishlarida kuch bag'ishlagan. Umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda avloddan avlodga etkazishga yordamga kelgan. Dinning yuksak rolini e'tirof etish bilan birga diniy dunyoqarash tafakkurning, insonning o'zini o'rab turgan dunyoga o'zi kabi odamlarga munosabatining yagona usuli bo'lmaganligini ham ta'kidlash mumkin ».

## **Adabiyotlar:**

### **Rasmiy adabiyotlar.**

- Каримов И.А. Аллоҳ қалбимизда, юрагимизда.-Т.: 1999.
- Каримов И.А. «Ислом зиёси-ўзбегим сиймоси»да-Тошкент Ислом университети, 2005.

### **Sohaga oid adabiyotlar.**

1. “Новая история стран зарубежной Азии и Африки” 1971г
2. Қадимги дунё тарихи I – қисм 1975 й. “Ўқитувчи” нашриёти.
3. История востока I 1998г. Москва Высшая школа
4. Новая история стран Азии и Африки. (XVI – XIX вв.) в 4-х частях. – ч. 2-3 М.: Гуманитарный издательский центр Владос. 2004.
5. Петросян Ю. А. Османская империя: могущество и гибель. – М, 1990.
6. Гиясов Б. Хасанов. Э. Дипломатия Египта., “Шарк” 2001 г.

### **Internet saytlar:**

[www.vokrugsveta.ru](http://www.vokrugsveta.ru)

[www.worldhistory.ru](http://www.worldhistory.ru)

[www.fikr.uz](http://www.fikr.uz)